

KO E NGAARI MAKATU'UNGA FAKA- 'ULUNGAANGA KI HE TAUHI 'O E KAKAI

Talamu'a

'Oku fokotu'u mahino 'e he ngaahi makatu'unga faka-'ulungaanga ko eni 'a e ngaahi tō'onga 'oku fiema'u 'e he Siasi Metotisi 'o Aotearoa/Niu Sila ke fakahoko'aki 'e he kau faifekau 'a hono tauhi 'o e kakai 'oku 'i he malumalu 'o e Siasi. 'E ngāue'aki 'a e ngaahi makatu'unga ko eni foki ki ha taha pē 'oku ne fakafofonga'i 'a e Siasi.

'Oku fakahā 'e he fakamatala ni 'a 'etau tukupā ki he ngāue. Kuo ui kitautolu ke hoko ko e kau faifekau, tīkoni pe taki tu'unga pē he kelesi 'a e 'Otua. Ko e kelesi pē ko ia, fakataha mo e ivi ngāue mai 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku fai 'aki hotau tauhi mo fekau'i ke pukepuke 'a e ngaahi makatu'unga ko eni.

Ngaahi Fatongia ki he Kakai 'Oku Tau Tauhi

1. Te u fai mo'oni 'eku tauhi kakai, pou pou ke tau'atāina mo angangofua 'a e fetalanoa'aki, toka'i honau tu'unga, totonu, mo e mo'ui lelei.
2. Te u faka'apa'apa'i 'a e totonu 'a e kakai ki he malu 'o e fakamatala 'oku nau vahevahe lolotonga 'a e ngāue, tukukehe 'o kapau 'oku mahino te nau tu'utāmaki ai pe ko ha kakai kehe. Te u faka'ilo ki he kakai 'oku ou tauhi 'a e ngaahi fakangatangata ko eni.
3. Te u toka'i 'a e ngeia mo e mahu'inga 'o e taha kotoa pē, pea te u fai hoku tūkuingata ke 'e'ehi mei he fakakehekehe tu'unga 'i he lanu, matakali, tangata pe fefine (gender),¹ hohoi-fekau'aki (sexual orientation),² tu'unga faka-pa'anga, mafai fakasino, ta'u motu'a, pe tui faka-lotu, faka-teolosia mo faka-politikale.
4. 'E 'ikai te u pā'usi'i hoku tu'unga 'aki ha'aku ngāue'aki 'a e kakai ke ma'u ai ha'aku lelei fakafo'ituitui, faka-politikale, faka-pa'anga, mo faka-ngāue foki.
5. 'E 'ikai te u fakamālohia pe pā'usi'i kovi e kakai 'oku ou tauhi. Ko e angafai eni 'oku fulikivanu mo 'ikai lelei ke hoko.

---

¹ 'Oku mahu'inga ke tokanga'i 'oku 'ikai fakangatangata pe 'a e lea gender ki he tangata pe fefine, pea ko e social construct foki.

² Ko e sexual orientation ko e naunau fakaenatula ia 'oku fanau'i mo e taha kotoa pē 'o 'ikai ko ha fili 'a ha taha. Ko ia 'oku mahu'inga ke 'oua 'e liliu ke ongo kovi 'o hangē ko ha angahala. Hangē ko e lea gender, 'oku 'ikai ha'atau lea Tonga ke ne kātōi e 'uhinga 'o e sexual orientation.

6. 'Oku ou lave'i 'a e ngātanga hoku mafai. He'ikai te u fakahoko ha fale'i fakaemo'ui (counselling) kae'oua kuo u fai ha ako ki he fatongia ko ia. Te u takiekina e kakai, 'o ka fiema'u, kia kinautolu 'oku lava ke fakahoko e fatongia fale'i.

Ngaahi Fatongia ki he Siasi

1. Te u ha'aki puke ki he ngaahi makatu'unga 'o e ngāue faka-faifekau, pea mo paotoloaki foki.
2. Te u ngāue fakapotopoto 'aki hoku taimi 'oku foaki ma'a e Siasi, ke malu'i au mei fai ke hulu atu pe ko e kalofaki hoku fatongia.

Ngaahi Fatongia ki he Kaungā-ngāue 'i loto mo tu'a 'i he Siasi

1. Te u pouaki 'a e ngāue fakataha mo vāofi mo hoku kaungā-ngāue 'i he Siasi, pea fai faka'apa'apa, lelei, mo totonu kia kinautolu 'oku tokoni mei he ngaahi ngāue'anga kehe. Te u tauhi ma'u 'a e molumalu 'o e vā faka-ngāue.
2. Te u toka'i e mafai, 'ilo mo e koloa 'oku ma'u 'e hoku kaungā-ngāue mo fakamahu'inga'i 'a e ngāue lelei 'oku nau fakahoko, neongo 'a e 'api'api honau mo e ngaahi fatongia.
3. Te u ngāue 'aki 'a e founa ngāue 'a e siasi ke fakalelei 'aki ha fetō'aki kuo hoko 'i hoku vā mo hoku kaungā-ngāue 'i loto 'i he Siasi mo tu'a foki.
4. Te u ngāue 'aki 'a e founa totonu ke pole'i ha tō nounou pē ngāue ta'etaau 'a hoku kaungā-ngāue.

Ngaahi Fatongia ki he 'Atakai 'oku tu'u ai 'a e Siasi

1. Te u ngāue mālohi ke ta'ofi mo fakangata faka'aufuli mei he sosaieti 'a e fakakehekehe tu'unga 'i he lanu, matakali, tangata pe fefine (gender), hohoi-fekau'aki (sexual orientation), tu'unga faka-pa'anga, mafai fakasino, ta'u motu'a, pe tui faka-lotu, faka-teolosia mo faka-politikale.
2. Te u poupou mālohi, ko e kongā hoku fatongia tauhi, ki he ngāue fakataha ke fatu 'a e ngaahi tu'utu'uni te ne paotoloaki mo 'unuaki kimu'a 'a e totonu faka-sosiale, hiki hake 'a e tu'unga e nofo, pea mo hono vahevahe tatau 'a e kih'i koloa 'oku ma'u. Te u faka'apa'apa ki he lao, ka 'e 'ikai tuku ai 'eku ngāue atu ke liliu e ngaahi lao 'oku 'ikai totonu.

Ngaahi Fatongia Kia Kitautolu

1. 'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai 'a e ngātanga 'o e ngāue 'oku ala fakahoko 'e ha taha 'i he ngāue faka-faifekau, ko ia te u feinga ke tokangaekina 'eku mo'ui lelei pea mo e mo'ui lelei 'a hoku fāmili foki.

-draft-

2. Ke fakapapau'i 'oku lelei 'eku ngāue mo 'i tu'unga 'oku mā'olunga, te u feinga ke ngāue 'aonga 'aki 'a e kau taukei he ngāue (supervisors) ke hinoi'i au mo tataki.
3. Te u puke 'a e faingamālie kotoa pē ke fakatupulekina 'eku mo'ui faka-laumālie.
4. 'Oku ou lave'i 'a e mahu'inga ke tanumaki ma'u pē 'a e kiji'i 'ilo mo e mafai 'oku ou ma'u, pea te u tokanga foki ke fai pehē.
5. 'Oku ou lave'i pea te u ngāue foki ke fakaai 'a e fiema'u ke fai hoku fakatupulekina, fakaivia mo fakafo'ou.